

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Аржаанская средняя общеобразовательная школа
Пий-Хемского кожууна Республики Тыва

«РАСМОТРЕНО»
На заседании МО
Протокол № 1
от 14 августа 2024 г.
Л.А. Кошанова Д.Н.

«СОГЛАСОВАНО»
Зам. директора по УВР:
Тюлюш Л.Б.
Протокол № 1
от 14 августа 2024 г.

«УТВЕРЖДАЮ»
Директор школы:
А.Б. Байкара
Приказ № 158
от 14 августа 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
по родному (тувинскому) языку

ДЛЯ 7 КЛАССА
НА 2024/2025 УЧЕБНЫЙ ГОД

Составитель программы:
Ооржак Лариса Александровна,
I квалификационная категория.

АРЖААН, 2024 г.

Тайылбыр бижик

7 класска тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң кол ниити школага тыва дыл талазы-биле күрүне стандартарына дүүштүр тургускан. Ажылчын **программаны** К.Б. Доржу, Ч.А.Сарыглар. Тыва дылга өөредилгениң федералдык күрүне стандартары. Тыва дыл болгаш харылзаалык чугаа сайзырадылганын чижек программалар / тургускан. – Кызыл: НШХИ, 2017. – 61 а. даянып тургускан. Ук ажылчын программа Д.А.Монгуш, К.Б.Доржу. Тыва дыл. 7 класс. – Кызыл: Тываның Ю.Ш.Күнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2007. – 279 ар. Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы бадылаан **өөредилге номунга** дүгжүп турар.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкени мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, өске-даа янзыларының, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлаганың, эртемниң, ажил-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустуң амыдыралының, ажил-чорудулганының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалык аргаларлыг. Төрөөн дылын шиңгээди алыры - өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкени билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулганын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

5-9 класстарга тыва дыл эртемниң утказы

Школага тыва дыл эртемни(курузун) өөредириниң программасында лексика, фонетика, сөс чогаадылганы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижириниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементтерин, дыл дугайында чамдык билиглерни кириген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедишкенин барымдаалап тайылбырлаан.

Тыва дыл эртемниң тургузуу (7 класс)

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылганын чаңгыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредири көрдүнгөн.

7-ги класска баштай «Литературлук тыва дыл болгаш ооң диалектилериниң дугайында билиг» деп эгени өөрөнгөш, 6-гы класска өөрөнгөн чүүлдери каттаптар. Ооң соонда «Эдеринчилер болгаш дузалал аттар», «Эвилелдер», «Артынчылар» деп дузалал чугаа кезектерин болгаш «Аян сөстөрүн, өттүнүг сөстөрүн» өөренир кылдыр кириген. Оон ыңай «Синтаксис болгаш пунктуация» деп улуг бөлүктүң «Сөс каттыжышкыны болгаш домак», «Бөдүүн домак» деп эгелерин өөренир.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылганы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай

билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;

- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;

- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг

илеридиниң мергежилдери-биле чөпсөглээр;

- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөскурлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын

бедидер;

- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның

аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;

- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;

- төрөөн дылына камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шиңгээдип алырына өөреникчилерниң

сонуургалын күштелдирер;

- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң езузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;

- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;

- шын, медреселдиг, аянның номчуурунуң мергежилдерин сайзырадыр;

- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүн-

биле ажыглаар;

- өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагыл-чурумун сагыырына кижизидер.

7 –ги класстың өөреникчилериниң тыва дылга шиңгээдип алыр кол-кол билиглери:

Сөс каттыжышкыннарының, ийи чугула кежигүннүг болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Домактың чаңгыс аймак кежигүннери, кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар, адалга-биле нарынчттыг ийи чугула кежигүннерлиг болгаш чаңгыс чугула кежигүннерлиг бөдүүн домактар тургузар.

Чугааның утказына болгаш стилинге дүүштүр синтаксистиг синонимнерни ажыглаар.

Пунктуациядан. 7 класска өөрөнгөн бижик демдектерин билир, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар; адалгалар, кирилде сөстөр, кирилде домактар, аян сөстөрлиг домактарга бижик демдектерин салыр. Херек черлерге кол сөс биле сөглөкчиниң аразынга тире салыр.

Орфографиядан. 5-7 класстарга өөрөнгөн орфограммаларлыг сөстөрни шын бижиир болгаш тайылбырлап билир.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөрөдилгениң сорулгаларын күүседиринге чугу-ла херектиг өөрөдилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ (ТЫВА ДЫЛДЫҢ) НИИТИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

Кол болгаш ортумак (долу) школага тыва дыл курузунуң утказы чугаа чорударының (коммуникативтиг), дыл эртеминиң айтырыгларындан аңгыда мөзү-бүдүш, культура талазы-биле айтырыгларны шиңгээттирер өөрөдилгениң метапредметтиг болгаш предметтиг сорулгаларын чедип алырынче угланган.

Коммуникативтиг компетенция (улус-биле чугаалажып, харылзажып билири) дээрге-ле чугааның янзы-бүрү хевирлерин шиңгээдип алганы, назы-харынга дүүштүр аас

болгаш бижимел чугааның үндезиннерин, дылды ажыглаарының мергежил, чаңчылдарын чугула херек ажил-агыйжы болгаш анаа-даа чугаага ажыглап билири болур. Кижиниң улус-биле харылзажып билири чугааның сорулгаларын тодарадып, ооң байдалынга база чугаалажып турар кижизиниң бодал-сагыжынга, туружунга таарыштыр, шын чугаалажырының эптиг аргаларын тып билиринден, херек болза, чугаалажыр аянын өскертип билиринден көстүп кээр.

Өөренип турар тема бүрүзү уругларның логиктиг боданыышкынын болгаш чугаазын сайзырадырынга салдарлыг болур ужурлуг. Тыва дыл кичээлдеринге өөреникчилерниң чугаазын *үш угланыышкынга* чагыртып сайзырадыр.

Бир дугаар угланыышкын – тыва литературлуг дылдың нормаларын шиңгээдири: шын адалганы сагып, сөстөрниң хевирлерин, сөс каттыжыышкыннарын болгаш домактарны шын тургузары, сөстөрни ооң лексиктиг утказынга болгаш ажыглап турар стилинге дүүштүр ажыглаары. Тыва литературлуг дылдың нормаларын сагыыры дээрге-ле уругларның чугаазында тыва литературлуг дылдың нормаларынга дүүштүр хажыдыышкыннарны – диалектизмнерни болгаш жаргонизмнерни – чайладыры, боттарының чугаазында четпес чүүлдерни медереп билип, сайгарарын хайгаараары.

Ийи дугаар угланыышкын – уругларның сөс курлавырын байыдары. Сөс курлавыры школада шупту эртемнерни кайы хире шиңгээдип алганындан база хамааржыр-даа болза, тыва дыл болгаш тыва чечен чогаал эртемнери онзагай черни ээлеп, улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ынчангаш тыва дыл болгаш чогаал кичээлдеринге лексика-биле ажилды, хөй словарь ажылын чорудар. Ол ышкаш уругларны словарьлар болгаш өске-даа тайылбыр номнарны (справочниктер, эртем ажилдары...) ажыглап билир кылдыр өөрөдир.

Үш дугаар угланыышкын – аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын шын илередириниң мергежил-чаңчылдарын хевирлээри. Уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыры дээрге-ле аас чугааның аңгы-аңгы хевирлерин шын тургузары база янзы-бүрү мергежилгелер күүседип, бижимел ажилдар-биле ажилдап тура, сөзүглелди шын тургузары болгаш сөстөрни шын ажыглаары болур.

Тыва дыл кичээлдеринге бир кичээнгей салыр ужурлуг чүүл – уругларның улус мурнунга чүве чугаалап билиринге, кандыг-даа темага, эң ылаңгыя эртем-өөредилге, культура-биле холбашкан-даа темаларга хамаарыштыр бодалын илереткен харылзаалыг аас чугаазын экижидери.

Чугаа сайзырадыр ажилдар үезинде аянынг номчулганы чедип алыры база чугула. Харылзаалыг сөзүглелди дыңнап азы аянынг номчуп тура, ында сөстөрниң үн тургузуун шын дыңнап азы тода адап билири, херек черлерге логиктиг ударениени болгаш үн доктаашкынын сагыыры; сөзүглелдин утказынга дүүштүр үнүн бедидип, чавызадып, дүргедедип, оожумнадып номчууру азы чугаалаары дээш о.ө негелделерни сагыыры чугула.

Дыл талазы-биле компетенция (дыл болгаш дыл эртеминге хамаарышкан айтырыгларны ыяк билири) дылды тускай демдектер системазы болгаш ниитилел болуушкуну деп чүүлдү медереп билиринден хевирлеттинер. Оон аңгыда дылдың тургузуун, сайзыралын болгаш хүлээлгелерин; тыва литературлуг дылдың кол нормаларын шиңгээдип алганындан; өөреникчилерниң сөс курлавырын байыдып, чугаазын шын тургузуп билиринден; дыл эртемни тускай эртем кылдыр шиңгээдип алганындан, ооң кол кезектерин болгаш өзек билиглерин база дыл болуушкуннарын сайгарып, янзы-бүрү дыл словарьларын ажыглап билиринден хевирлеттинер.

Культура талазы-биле компетенция (культура-төөгү, шажын-чүдүлге, езу-чаңчылдар талазы-биле айтырыгларны ыяк билири) өөреникчилерниң төрээн дылын тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевири кылдыр медереп билири; дылдың чоннуң төөгүзү-биле харылзаалыын, тыва дылдың национал онзагайларын билип, тыва чугаа этикединиң нормаларын шиңгээдип алганы база тыва национал культура база ооң-биле холбашкан сөстөрниң утказын шын тайылбырлап билири болур.

Чижек программаның «Чижек темалыг планнаашкын» деп кезээнде ында бердинген материал уругларның чүгле дыл талазы-биле билиг чедип алырынче эвес, а өөрөдилге үезинде алган билиглерин херек кырында амыдыралга, аас болгаш бижимел чугаазынга азы харылзажылгага (коммуникативно-деятельностный подход) шын ажыглап билир

кылдыр өөредир ужурлуг. Ынчангаш стандартта бердингени курстун кезек бүрүзү ийи аңгы блоктан тургустунган:

Бирги блокта (1), дыл болгаш чугаа болуушкуннарының утказын болгаш ажыглалын тайылбырлап турар дыл эртемниң (азы лингвистиктиг) билиглериниң даңзызы бердинген.

Ийиги блокта (2), ук билиглерни өөредирде, ажыглаар өөредилге ажыл-чорудулгазының кол хевирлерин киирген.

Ук программада чугаа сайзырадылгазын үшкү блок кылдыр (3) немеп киирген бис. Ында чугаа сайзырадылгазынга ажыглап болур чижек темаларны база өөредилге үезинде чорудуп болур ажылдарны сүмелеп турар бис. Оларны башкы бодунуу-биле өскерттип болур. Амгы эртем-техника талазы-биле, ылаңгыя компьютер, Интернет четкизи, соталыг харылзаа дээш оон-даа өске чаартылгаларлыг сайзыраңгай үеде уруглар чүгле оларны дамчыштыр харылзаа кылып, а херек кырында улус-биле дорт чугаалашпайн, чугаа чорудар арга-дуржулгазы чок азы эвээш бооп турар. Ынчангаш аас болгаш бижимел харылзаалыг чугааны дыл талазы-биле алган билиглеринге даянып, сайзырадыры чугула. Ылаңгыя Тываның культуразы, төөгүзү, езу-чаңчылдары дээш оон-даа өске темаларны уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидери-биле ажыглап болур.

Бо программаның эң кол угланышыкыны – өөреникчилерни кандыг-даа байдалга таарыштыр бодун чаңчыктырып, улус-биле идепкейлиг харылзашпышаан, ажыл-чорудулганың кандыг-даа хевирин чорудуп, аңаа киржип шыдаптар кылдыр чаңчыктырары. Ында уругларны чүгле дыл талазы-биле эвес, өске-даа эртемнерни эки шингээдиринге белеткеп, бүгү талазы-биле сайзыраңгай хамааты кылдыр (функциональная грамотность) кижизидериниң чугула аргаларын айыткан.

Өөреникчини бүгү талазы-биле сайзыраңгай кылдыр кижизидериниң дараазында **кол айтыкчылары (индикаторлары)** көрдүнген:

1) өөредилгениң харылзаа чорудар (коммуникативтиг) бүгү талалыг кылдыныглары – чугаа чорударының янзы-бүрү хевирлерин билири; үежилери болгаш улуг улус-биле чедимчелиг чугаалажып билири; аас болгаш бижимел чугааны шын хүлээп ап, билип алыры; тургустунган айтырыг бүрүзүнге бодунуң бодалын, туружун тода, шын, уткалыг кылдыр илередири; харылзажылга үезинде аас болгаш бижимел чугааның өзек нормаларын болгаш тыва чугаа этикединиң негелделерин сагыыры дээш о.ө.

2) өөредилгениң угаап шингээдир бүгү талалыг кылдыныглары – чөрүлдээлиг айтырыгларны тургузары; барымдааларны идип үндүрери; угаап боданышыкының логиктиг харылзаазын тургузары; тезисти бадыткаан азы аңаа удурланган бодалын илередири; библиографтыг дилээшкыннерни (немелде литературадан, Интернет четкилеринден болгаш өске-даа немелде тайылбыр номнардан дээш о.ө) чорудары, аңгы-аңгы бижимел материалдардан эргежок чугула медээни уштуп алыры (илередип тывары), чугула болгаш чугула эвес (ийиги чергениң) медээзин тодарадыры; номчулганың кайы-бир хевирин (улуг-каралап, чүгүртү, ханылап номчууру о.ө) сорулгазының аайы-биле шилип алыры; даап бодаашкыннарын, бодалдарын дес-дараалай тургузары; янзы-бүрү медээ дилээр арга-методтарны ажыглаары (оон иштинде компьютерни ажыглап тургаш, дээш о.ө); медээлерни янзы-бүрү аргалар-биле эде тургузуп, аңгы-аңгы хевирлерге дамчыдып бээри, оларны системажыдып билири дээш о.ө.;

3) Өөредилгениң башкарылгалыг (регулятивтиг) хөй талалыг кылдыныглары – кылыр дээн чүүлүнүң сорулгазын шын билип, аңаа дүүштүр тайылбырлап билири; кылыр дээн чүүлүнүң планын дес-дараалаштыр чорудары, херек апарганда, ону өскерттип билири; бодунуң кылган чүүлүнге үнелелди берип, бот-хыналданы кылыры; шын эвес харыылапкан болза, ону боду шын кылдыр эдип билири дээш о.ө. Уругларның бүгү талазы-биле сайзыраңгай болурунун кол өзээ чугаа чорударының аңгы-аңгы хевирлеринге үндезилеттинген болгаш өөреникчилерниң боданып чугаалаар арга-шинээн төрөөн дылын дамчыштыр сайзырадыр сорулгалыг тургустунган.

Кол ниити өөредилге черин доозуп турда, түннел күрүне аттестациязын дужаары (регионалдыг түннел хыналданы кылдырары) албан болгаш тыва дылга белеткел деңгелиниң негелделери хыналда-хемчег материалдарын тургузарының үндезини болур.

Тыва дылдың чаражы болгаш онзагайы оон янзы-бүрү байдалдарга ажыглалындан

эскертинер. Тыва дылга өөредири чүгле дыл эртеминиң билиглерин чедип алырынче эвес, а чугаа культуразын бедидеринче, чугаалажырының ниити дүрүмнерин болгаш чугаа культуразын сагыырынче, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг кижини хевирлээринче угланган болур.

Ынчангаш кол школага төрөөн дылды кайы хире өөреткени ортумак (долу) школаның – 10-11 класстарга – болгаш өске тускай өөрөдилге черлеринге өөрөдилгезин уламчылаарыңа кижиниң ниити культуразының деңгелин көдүрөр.

«ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Кол школаның (5-9 класстар) доозукчуларының тыва дылдың программанын шиңгээдип алгаш, чедип алыр **бот-тускайлаң түннелдеринге** дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медресеп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;

2) тыва дылдың эстетиктиг үнелиг медресеп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;

3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түннелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр (5-9, 10-11 класстарга):

1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

• бижимел болгаш аас медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);

• аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

• аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири;

дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, оон иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижшири:

- кылып дээн ажыл-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түннелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап бодааныышкын болгаш оларны холуй); диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып олар кижизин чугаа чорударынче кыйгырары (диалог-побуждение), өске кижини-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап билири;

- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыыры;

- чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкиннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, өскертп, делгередиб билири;

- бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттың утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышан, шиитпирлеп билири;

2) алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарына ажыглап билири;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыыры.

5-9, 10-11 класстарны доозуп тура, доозукчулар дараазында **предметтиг түннелдерни** чедип алыр:

5-9 класстарга:

- Дылдың хүлээлгелериниң дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрөөн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың кижини бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралына ужур-дузазын билири;

- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгеде туружун болгаш ужур-дузанын билири;
- төрөөн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглеринин аразында харылзааларын шиңгээдип алыры;
- дыл эртемнин кол баазалыг билиглерин болгаш ооң кезектерин шиңгээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелеринин аайы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын); сөзүглел, сөзүгелелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шиңгээдип алыры;
- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединин дүрүмнерин шиңгээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;
- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;
- сөстүң янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтуг), сөс каттыжыышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектеринин аайы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруунуң болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;
- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;
- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

Тыва дыл эртемнинин утказы болгаш тургузуу

7 класс-102 шак

Кирилде тема (1 шак)

Чугаа сайзырадылгазы (1 шак)

1. Литературлуг тыва дыл болгаш ооң диалектилеринин дугайында.
2. Литературлуг тыва дылдың нормаларын чугаага сагыры; тыва дылдың диалектилерин девискээр аайы-биле ылгаары.
3. Чугаа сайзырадылгазы: Тус черниң ниити чурумалының дугайында сөзүглелди канчаар тургузарының дугайында тайылбыр. «Мээң чайлаам», «Тере-Хөлдүң чалгылары» азы «Чайгы Кызыл» деп темага чогаадыг-чурумал бижири.

6 класска өөрөнгөн чүүлдерни катаптаары (4 шак)

Чугаа сайзырадылгазы (1 шак)

1. **Лексикадан:** Мергежил сөстери. Терминер. Быжыг сөс каттыжыышкыннары.
Сөс чогаадылгазындан: Сөстерниң тыптыр аргалары. Хурааңгай сөстерниң кожумактарын шын бижири.
Морфологиядан: Ат оруннарының бөлүктери болгаш оларны чугаага шын ажыглаары. Кылыг сөзү болгаш ооң хевирлери. Наречиелерни шын бижири.
2. 6 класска алган кол-кол мергежилдерин болгаш чаңчылдарын сагыры.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Быжыг сөс каттыжыышкыннарын ажыглавышаан, «Тос-Булак аржаанының девискээрин арыглаанывыс» деп темага күш-ажыл чорудулгазының чурумал-тоожуушкунун бижири.

Сөзүглел дугайында билиглер (4 шак)

Чугаа сайзырадылгазы (1 шак)

1. Сөзүглел дугайында эге билиглер. Сөзүглелдин кезектерге чардынары, оларның уткалыг кезек болуру, кезектерниң аразында харылзаалы. Сөзүглелдин кол бодалы. Чугааның утка болгаш хүлээлгелериниң аайы-биле хевири: чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын.

Сөзүглелде домактарның чергелешкек болгаш дес-дараалашкак харылзаазының дугайында билиг. Сөзүглелге ажыглаан уран-чечен-аргалар.

Сөзүглелди эде тургузар кол хевирлери: план тургузары, допчулай бижири.

2. Сөзүглелдин темазын, кезектерин тодарадыры. Сөзүглелдин планын тургузары. Аңгы-аңгы хевирлерниң, жанрларның аайы-биле сөзүглелдерни тургузары. Сөзүглел тургузарда, ооң дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн сагыры. Сөзүглелди үн доктаашкыннарын кылып, логиктиг ударениелиг сөстери ылгап, аянынг номчууру.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Публицистика стилинде сөзүглелди сайгарары.

Морфология. Орфография. Чугаа культуразы (17 шак)

Чугаа сайзырадылгазы (5 шак)

Эдеринчилер болгаш дузалал аттар

1. Эдеринчилер болгаш дузалал аттар – дузалал чугаа кезээ. Оларның утказы болгаш грамматиктиг демдектери. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның ылгалы. - *биле* деп эдеринчини аңгылап азы дефистеп бижири. *Дег, ышкаш* деп эдеринчилер бөлүглелдер тургузуп турда, биче сек-биле аңгылаары.

2. *Дег, ышкаш, -биле, билек* деп эдеринчилерни чугаага шын ажыглаары. Падежтерниң уткаларын дузалал аттар-биле илередири. Янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээри.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ажыглавышаан, номчаан номунга (чогаалынга) үнелел бээри.

Эвилелдер

1. Эвилелдерниң утказы болгаш грамматиктиг демдээ. Эвилелдерниң бөлүктери: чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдер.

2. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни нарын домактарга хереглээри. Ук домактарга бижик демдектерин ажыглаары. Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни чугаага ажыглаары. Синоним эвилелдерни солуп билири.

3. Чугаа сайзырадылгазы: «Эдертиг – сактып алырының болгаш чугаа сайзырадырының бир хевири» деп кыска чугаа кылыры. Кандыг-бир темага эдертигни бижири. (2 шак)

Артынчылар

1. Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг демдектери. Артынчыларның бөлүктери болгаш шын бижилгези.

2. Артынчыларлыг домактарны аянынг номчууру. Чоок уткалыг артынчыларны солуп, сөстөргө, домактарга немелде уткаларны кирип билири. Чугааның стильдериниң аайы-биле артынчыларны шын ажыглаары.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Диалог-биле нарынчыткан тоожуушкун янзылыг сөзүглелдин утказын допчулай чугаалаары.

Аян сөзү. Өттүнүг сөстөр.

1. Аян сөзүнүң утказы болгаш грамматиктиг демдээ, бөлүктери. Аян сөстөрүн шын бижири. Аян сөстөрүниң аялга-биле ылгалыры. Аян сөстери бар домакка бижик демдектерин салыры.

Өттүнүг сөстөрүнүң утказы, грамматиктиг демдектери. Өттүнүг сөстөрүнүң бөлүктери болгаш оларның шын бижилгези.

2. Аян сөстөрүн, аян сөстери кирген домактарны аянынг номчууру. Аян сөстөрүн чугаага шын ажыглаары. Өттүнүг сөстөрүнүң хевирлерин билири.

3. Чугаа сайзырадылгазы: «Малчынның аалынга чорааш...» деп темага хайгааралга үндезилээн чурумал кылыры.

Синтаксис. Пунктуация. Чугаа культуразы. (44 шак)

Чугаа сайзырадылгазы (11 шак)

Сөс каттыжыышкыннары

1. Мурнуку класстарга сөс каттыжыышкыннарының дугайында өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары. Синтаксистин грамматиканың кезээ болуру. Сөс каттыжыышкыны болгаш домактын синтаксистин кезии болуру. Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг. Сөс каттыжыышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжыышкыннарында өзек болгаш чагырткан сөс. Сөс каттыжыышкынында сөстөрниң холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.

2. Сөс каттыжыышкыннарын чугаага ажыглаары. Өзек болгаш чагырткан сөстүн аразында холбаазын тодарадыры. Чоок уткалыг сөс каттыжыышкыннарын чугаага ажыглаары. Башкарылга, хамааржылга, каттыжылга холбаазы-биле каттышкан сөс каттыжыышкыннарының кожумактарын шын тодарадыры.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Сюжеттиг чурук-биле ажылдаарының чурумун тайылбырлаары. Харылзаалыг чугаа тургузары.

Бөдүүн домак

1. Домак дугайында өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары. Бөдүүн домак дугайында билиг. Сорулгазының болгаш утка-аянының аайы-биле домактарның хевирлери. Кол сөс биле сөглекчинин харылзаазы (холбаазы). Домакта сөстөрниң туружу.

Тургузуунуң аайы-биле домактарның янзылары: ийи чугула кежигүннүг болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг, делгеренгей болгаш делгеренгей эвес, нарынчыттынган болгаш нарынчыттынмаан, долу болгаш долу эвес.

Бөдүүн домакта ударение.

2. Домактын сөстен болгаш сөс каттыжыышкыннарындан ылгалын бүзүредип шыдаары. Чугааның сорулгазын тодарадып тывары. Аас чугаага үн аяны, логиктиг ударение, сөстөрниң туружун; бижимел чугаага бижик демдектери, сөстөрниң туружун билири. Домактын предикаттыг төвүн ылгаары.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Дыл темаларына угаап боданыышкын янзылыг сөзүглел тургузары. «Чүве ады биле демдек ады», «Эдеринчилер болгаш артынчылар», «Демдек ады болгаш наречие» деп темаларның кайы-бирээзинге деңнелгелиг сайгарылга кылган угаап боданыышкынныг чогаадыг бижири. (2 шак)

Ийи чугула кежигүннерлиг бөдүүн домактар

Домактын чугула кежигүннери.

1. Кол сөс болгаш сөглекчи дугайында өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары. Домактын чугула кежигүннери. Кол сөстүн илереттинери. Кол сөстүн көргүзүкчүлери. Сөглекчи, ооң илереттинери. Кылыг сөстүг бөдүүн болгаш составтыг сөглекчилер. Ат сөстүг составтыг сөглекчилер. Кол сөс биле сөглекчинин аразында тааржылга. Кол сөс биле сөглекчинин аразында тире. Сөглекчинин составында модальдыг сөстөр.

2. Кол сөс биле сөглекчинин аразында көргүзүкчү чокта, домактын аялгазын шын чугаалаары. Ат сөстүг составтыг сөглекчилернин янзыларын ажыглаары. Ат сөстүг составтыг сөглекчилерлиг домактарга бижик демдектерин шын ажыглаары.

3. Чугаа сайзырадылгазы: «Немелде билиглер төвүнүң сайзырааны» азы «Школада тыва хүреш секциязының ужур-дузазы» деп темага үр үениң дургузунда хайгааралдарның түңнели болур материалга үндезилээн чурумал янзылыг (чечен чогаал стилинге) чогаадыгны бижири.

Домактын ийиги черге кежигүннери.

1. Домактын ийиги черге кежигүннеринин дугайында өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары. Немелде. Дорт болгаш доора немелделер. Оларның илереттинери. Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери. Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктөри: үениң, туруштуң, чылдагаанның, сорулганың, кылдыныг аргазының байдалдары. Байдалдарның илереттинери. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактар дугайында билиг.

2. Домактың ийиги черге кежигүннерин аңгылаар, оларның хевирлерин таныыр болгаш илереттинерин тодарадыры. Делгеренгей эвес домакты ийиги черге кежигүннери-биле делгередири. Домактың морфолог-синтаксистиг сайгарылгазын кылыры.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактарны ажыглавышаан, спорттуң кандыг-бир хевириниң чурумалын бижири.

Чаңгыс чугула кежигүннүг бөдүүн домактар.

1. Чаңгыс чугула кежигүннүг бөдүүн домактар дугайында ниити билиг. Тодаргай арынныг домак. Тодаргай эвес арынныг домак. Арын чок домактар. Ат домактары. Чаңгыс чугула кежигүннүг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.

2. Синтаксистиг синонимнер болур чаңгыс чугула кежигүннүг болгаш ийи чугула кежигүннерлиг бөдүүн домактарны ажыглап, солуштулары. Чүвелерниң, байдалдың, пейзажтың чурумалын көргүзүрде, ат домактарын ажыглаары.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Бойдус болуушкуннарын чуруп көргүскен кезектерлиг тоожуушкундан үзүндүлөр-биле ажыл. Оларны допчулай болгаш делгереди дамчыдып чугаалаары.

Долу болгаш долу эвес домактар

1. Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг. Домак сөстөр.

2. Диалог чугаага долу эвес домактарны ажыглаары. Долу эвес домактарны янзы-бүрү байдалдарга ажыглаары.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Публицистика стилинде сөзүглел дугайында чугаа кылыры. «Мерген хемче аян-чорук» деп темага орук демдеглелдерин тургузары.

Нарынчыттынган бөдүүн домактар.

Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар

1. Нарынчыттынган бөдүүн домактар дугайында билиг.

Домактың чаңгыс аймак кежигүннериниң дугайында билиг. Каттыштырар аялга (интонация) дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер. Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес кежигүннер (тодарадылгалар). Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түннекчи сөстөр болгаш оларга ийи сек биле тире демдекти салыры.

2. Домакта чаңгыс аймак кежигүннерни санай адаарда база түннекчи сөстөр барда, үн аянын сагыыры. Бөдүүн домакты нарынчыдар чаңгыс аймак кежигүннерни тып, оларны хууда аас, бижимел чугаазынга чөп хереглээри. Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчыттынган домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгазын кылыры.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Тыва улустуң хөөмей-сыгыдынга азы хөөмейжи ыраажы кижиниң дугайында бөдүүн сөзүглелди делгередиң сайзырадыры. Сөзүглел-биле ажыл.

Адалгаларлыг, кирилде сөстөрлиг, кирилде домактарлыг домактар.

1. Адалга. Делгеренгей адалга. Адалгалыг домакка бижик демдээ.

Кирилде сөстөрлиг домактар. Кирилде домактар. Домакка кирилде сөстөр, кирилде домактар, аян сөстери барда, бижик демдектери.

Адалгалар, кирилде сөстөр болгаш аян сөстөриниң сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.

2. Чугааның байдалыга дүүштүр бөдүүн адалганы делгеренгейжидери. Кирилделерлиг (кирилде сөс болгаш кирилде домактыг) домактарның тускайлаар аялгазын сагыыры, оларга бижик демдектерин салыры. Бөдүүн домакты нарынчыдар адалгаларны, кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарны тып, оларны хууда аас, бижимел чугаазынга чөп хереглээри.

3. Чугаа сайзырадылгазы: Адалгаларны болгаш кирилделерни ажыглавышаан, «Тарылга шөлүн белеткээри» азы «Тарылга үезинде» деп темага чогаадыг-тоожуушкун бижири.

7 класска чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын (12 шак)

Чугаа сайзырадылгазы. (2 шак)

Төрээн дыл дугайында бодалдарга, цитаталарга, бодунуң чедип алганы билиглеринге даянмышан, «Төрээн дыл – чонувустуң төөгүзү, чаңчылдары» деп темага кыска төлевилел тургузары.

Кичээлдин темазы	Кичээлдин хевири	Шагы	Кичээлде билип алган турар ужурлуг чүүлдер	Онаалга	Үези	
					План-биле	Эрттирген
I-ги улдуң (24 шак)						
Тыва дыл болгаш өске дылдар	Катапташкын кичээл	1	Тыва дылдың өске түрк дылдыр-биле харылзаазы. Бот-тускайлаң: бодунуң төрөөн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел үндүрер. Предметтиг: тыва дылдың төрөл дылдарын билип алыр.	Арын 160, мерг 3. Дүрүмнү номчуур		
Диктант «Дус-Хөлдүң эриинге» арын 125	Хыналда кичээл	1	Үстүкү класстарга алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бойдуска хумагалыг болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Дүрүмнерни катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	6-гы класска алган билиглери. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сайгарылга кылып билири.	Бижик демдектерин катаптаары		
Кичээл зачет	Хыналда кичээл	1	6-гы класска алган билиглери. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: алган билиглерин ажыглап билири.	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары		
6 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары						
Лексика, сөс чогаадылгазы болгаш орфография	Катапташкын кичээл	1	6-гы класска алган билиглери. Бот-тускайлаң: бодунуң төрөөн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел үндүрер. Предметтиг: алган билиглерин	Арын 165, мерг13 Дүрүмнү номчуур		

			катаптаар			
Морфология болгаш орфография	Катаптаашкын кичээл	1	6-гы класска алган билиглери. Бот-тускайлаң: бодунуң төрээн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел үндүрер. Предметтиг: чугаа кезектерин болгаш шын бижилгени сактып сайгарар.	Арын 168, мерг 21 Дүрүмнү номчуур		
Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы «Мээң суурум»	Быжыглаашкын кичээл	1	6-гы класска алган билиглери. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажилдаарынга өөренир.	Өөренген чүүлдерин катаптаары		
Синтаксис						
Сөс каттыжыышкыны						
Сөс каттыжыышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы	Чаа тема тайылбыры	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домактың тургузуг, утка талазы-биле ылгалы. Бот-тускайлаң: бодунуң төрээн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел үндүрер. Предметтиг: сөс каттыжыышкыннарының сөстен болгаш домактан ылгалын билип алыр.	Арын 172, мерг 27 Дүрүмнү номчуур		
Сөс каттыжыышкынының тургузуу болгаш граммтиктиг уткалары	Чаа тема тайылбыры	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домактың тургузуг, утка талазы-биле ылгалын практикага ажыглаары. Бот-тускайлаң: бодунуң төрээн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел үндүрер. Предметтиг: сөс каттыжыышкынының тургузуу болгаш граммтиктиг	Арын 175, мерг 32 Дүрүмнү номчуур		

			уткаларын билип алыр.			
Сөс каттыжыышкынының тургузуу болгаш граммтиктиг уткалары	Чаа тема тайылбыры	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домактың тургузуг, утка талазы-биле ылгалын практикага ажыглаары. Бот-тускайлаң: чаа сөстер-биле сөс курлавырын байыдар. Метапредметтиг: сөс каттыжыышкыннарын домак иштинден аңгылап билири. Предметтиг: сөс каттыжыышкынының тургузуу болгаш граммтиктиг уткаларын билип алыр.	Арын 175, мерг 33 Дүрүмнү номчуур		
Сөс каттыжыышкыннарынында болгаш домакта сөстерниң холбаазы		1	Сөс каттыжыышкынында болгаш домакта сөстерниң холбаазының янзылары. Бот-тускайлаң: чаа сөстер-биле сөс курлавырын байыдар. Метапредметтиг: сөс каттыжыышкыннарын домак иштинден аңгылап билири. Предметтиг: сөс каттыжыышкынының холбааларын шын тодарадып билири.	Арын 179, мерг 41 Дүрүмнү номчуур		
Сөс каттыжыышкыннарынында болгаш домакта сөстерниң холбаазы	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөс каттыжыышкынында болгаш домакта сөстерниң холбаазының янзыларын практика кырынга ажыглаары. Бот-тускайлаң: чаа чүүлдү шиңгээдиринге кичээңгейни угландырар. Метапредметтиг: чижектер дузазы-биле деңнелге чорудар. Предметтиг: сөс каттыжыышкынының холбааларын шын тодарадып билири.	Арын 179, мерг 42 Дүрүмнү номчуур		
Сөс каттыжыышкыннарынында болгаш домакта сөстерниң холбаазы	Сайгарылга кичээл	1	Домак иштинден холбааларның янзыларын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: чаа чүүлдү шиңгээдиринге кичээңгейни угландырар. Метапредметтиг: чижектер дузазы-биле деңнелге чорудар. Предметтиг: сөс каттыжыышкынының	Арын 180, айтырыгларга харыылаар		

			холбааларын шын тодарадып билири.			
Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы «Төрээн черим бойдузу»	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домакка алган билиглери практика кырынга ажыглаары. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдары. Метапредметтиг: темалыг бөлүктерге сөстөрни тып өөренир. Предметтиг: харылзаалыг чугаа тургузуп билири.	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары		
Сөс каттыжыышкыннарынга катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домакка алган билиглери быжыглап катаптаары. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдары. Метапредметтиг: темалыг бөлүктерге сөстөрни тып өөренир. Предметтиг: сөс каттыжыышкыннарын шын тодарадып билири.	Арын 180, мерг 44 Дүрүмнү номчуур		
Практикум кичээл «Сөс каттыжыышкыннары»	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домакка алган билиглери быжыглап катаптаары. Бот-тускайлаң: долгандыр турар бойдуска хумагалыг болуру. Метапредметтиг: схемалар болгаш таблицаларны ажыглаары. Предметтиг: сөс каттыжыышкыннарын сайгарып билири.	Өөрөнгөн чогаалдарын катаптаары		
Домак						
Домактың тургузуу болгаш грамматиктиг утказы	Чаа тема тайылбыры	1	Домактың тургузуун болгаш ооң грамматиктиг утказын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: эш-өөрзүрек, кижизиг болуру. Метапредметтиг: схемалар болгаш таблицаларны ажыглаары. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылганы кылып билири.	Арын 183, мерг 50 Дүрүмнү номчуур		
Ийи чугула кежигүннүг домактар						

Доматың чугула кезигүннери. Кол сөс биле сөглөкчинин аразында тааржылга	Чаа тема тайылбыры	1	Домактың чугула кезигүннеринин аразында холбаа. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдарынга ролюн үнелеп көөрү. Метапредметтиг: схема болгаш таблицаларны ажыглаары. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылганы кылып билири.	Арын 186, мерг 54 Дүрүмнү номчуур		
Доматың чугула кезигүннери. Кол сөс биле сөглөкчинин аразында тааржылга	Быжыглаашкын кичээл	1	Домактың чугула кезигүннеринин аразында холбааны шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдарынга ролюн үнелеп көөрү. Метапредметтиг: схема болгаш таблицаларны ажыглаары. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылганы кылып билири.	Тааржылга холбаалыг 5 сөс каттыжыышкыны чогаадыр		
Кол сөстүң илереттинери	Чаа тема тайылбыры	1	Кол сөстүң кандыг чугаа кезектери-биле илереттинери. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: кол сөстүң илереттинерин билип алыр.	Арын 188, мерг 60 Дүрүмнү номчуур		
Диктант «Салгын» арын 132	Хыналда кичээл	1	Диктан дузазы-биле алган билиглерин хынаар. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: диктантын кичээңгелиг дыңнааш, бижири.	Бижик демдектерин катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Ниити кылган частырыгларынга доктаап, сайгарып катаптаар. Бот-тускайлаң: үннерни адап турда, чугаа органнарының киржилгезин кичээңгейге алыр. Метапредметтиг: үннерни шын адап, сөсте үннер болгаш үжүктөрниң дүүшпес чылдагаанын тодарадып, деңнеп өөренир. Предметтиг: частырыгларын	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар		

			сайгарып билири.			
Кол сөстүң илереттинеринге катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Кол сөстүң кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин практикага ажыглап билири. Бот-тускайлаң: үннерни адап турда, чугаа органнарының киржилгезин кичээңгейге алып. Метапредметтиг: бөлүктеп ажылдаарыңа чаңчыгар. Предметтиг: кол сөстүң илереттинерин билип алып.	Арын 188, мерг 61 Дүрүмнү номчуур		
Кол сөстүң көргүзүкчүлери	Чаа тема тайылбыры	1	Кол сөстүң болза, дээрге деп көргүзүкчүлери. Бот-тускайлаң: үннерниң адалгазынче кичээңгейни угландыраары. Метпредметтиг: схема-биле ажылдаар, ажык үннерниң бөлүктериниң онзагайын сактып алып. Предметтиг: кол сөстүң көргүзүкчүлериң шын ажыглап билири.	Арын 190, мерг 65 Дүрүмнү номчуур		
II-ги улдуң (24 шак)						
Фонетика, лексика, синтаксиске хыналда ажыл	Хыналда кичээл	1	Өөрөнгөн темаларын база сайгарылгаларны күүседип билирин хынаар. Бот-тускайлаң: үннерниң адалгазынче кичээңгейни угландыраары. Метпредметтиг: схема-биле ажылдаар, ажык үннерниң бөлүктериниң онзагайын сактып алып. Предметтиг: билиглерин хынап, ажыглап билири	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Ниити кылган частырыгларыңа доктаап, сайгарып катаптаар. Бот-тускайлаң: үннерни адап турда, чугаа органнарының киржилгезин кичээңгейге алып. Метапредметтиг: үннерни шын адап, сөстө үннер болгаш үжүктөрниң дүүшпес чылдагаанын тодарадып, деңнеп өөренир. Предметтиг: частырыгларың	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар		

			сайгарып билири.			
Сөглөкчинин илереттинери	Чаа тема тайылбыры	1	Сөглөкчинин кандыг чугаа кезектери-биле илереттинери. Бот-тускайлаң: чугула кежигүннерже кичээнгейни угландыраы. Метпредметтиг: схема-биле ажылдаар, ккежигүннернин онзагайын сактып алыр. Предметтиг: сөглөкчинин илереттинерин сактып алыр.	Арын 193, мерг 70 Дүрүмнү номчуур		
Чугула кежигүннерге катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөглөкчинин кандыг чугаа кезектери-биле илереттингенин практика кырынга ажыглаары. Бот-тускайлаң: чоннуң чаңчылдарын хүндүлөп билири. Метапредметтиг: ук чугула кежигүннернин сайгарылгазын сактып алыр. Предметтиг: чугула кежигүннерни сайгарып билири.	Дүрүмнерни катаптаар		
Синтаксистиг сайгарылга	Сайгарылга кичээл	1	Домак кежигүннерин база чугаа кезектерин катаптап, синтаксистиг сайгарылганы күүседир. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: сайгарылганы кылып билири.	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары		
Кылыг сөстүг бөдүүн болгаш составтыг сөглөкчилер	Чаа тема тайылбыры	1	Кылыг сөзүнүң тургузуг талазы-биле бөлүктери. Бот-тускайлаң: аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: үлегер домактарны орус дылче очулдурар. Предметтиг: кылыг сөстүг бөдүүн болгаш составтыг сөглөкчилерни тодарадып билир	Арын 195, мерг 75 Дүрүмнү номчуур		
Кылыг сөстүг бөдүүн болгаш составтыг	Быжыглаашкын кичээл	1	Кылыг сөзүнүң тургузуг талазы-биле бөлүктөрүн шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: куштарга ынак	Арын 195, мерг 76 Дүрүмнү номчуур		

сөглекчилерге быжыглаашкын			болуру. Метапредметтиг: чуруктар-биле ажылдаар. Предметтиг: кылыг сөстүг бөдүүн болгаш составтыг сөглекчилерни тодарадып билир			
Ат сөстүг составтыг сөглекчилер	Чаа тема тайылбыры	1	Ат сөстүг сотовтыг сөгшлекчилерни шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: төрээн чериниң бойдузунга ынак болуру. Метапредметтиг: ылгалдарын деңнеп тургаш тодарадыры. Предметтиг: ат сөстүг составтыг сөглекчилер	Арын 198, мерг 81 Дүрүмнү номчуур		
Ат сөстүг составтыг сөглекчилерге быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Ат сөстүг составтыг сөглекчилерни шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: төрээн чериниң бойдузунга ынак болуру. Метапредметтиг: ылгалдарын деңнеп тургаш тодарадыры. Предметтиг: ат сөстүг составтыг сөглекчилер	Арын 198, мерг 82 Дүрүмнү номчуур		
Кол сөс биле сөглекчиниң аразынга тире	Чаа тема тайылбыры	1	Пункацияның дүрүмнери. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажылдаарына чаңчыгар. Предметтиг: бижик демдээн шын салып билири.	Арын 199, мерг 86 Дүрүмнү номчуур		
Кол сөс биле сөглекчиниң аразынга тире. Быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Кол сөс биле сөглекчиниң аразынга тирени шын салып билири. Бот-тускайлаң: аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: чуруктар-биле ажылдаар. Предметтиг: бижик демдээн шын салып билири.	Арын 199, мерг 87 Дүрүмнү номчуур		
Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөр	Чаа тема тайылбыры	1	Дадагалзаан аян кирген сөстөрни домакка шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: сагылга-чурумнуг болуру. Метапредметтиг: латин алфавит-биле бижиттинген сөзүглелдер-биле ажылдаар, орус	Арын 202, мерг 93 (I, II). Дүрүмнү номчуур		

			<p>дылдан үлегерлээн сөстөрни шын бижип чаңчыгар.</p> <p>Предметтиг: модальдыг сөстөрни шын ажыглап билир.</p>			
Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы «Мээң ыдым»	Быжыглаашкын кичээл	1	<p>Дадагалзаан аян кирген сөстөрни домакка шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: сагылга-чурумнуг болуру. Метапредметтиг: латин алфавит-биле бижиттинген сөзүглелдер-биле ажилдаар, орус дылдан үлегерлээн сөстөрни шын бижип чаңчыгар.</p> <p>Предметтиг: харылзаалыг чугаа тургузуп билири.</p>	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары		
Кылыг сөзүнге катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	<p>Дадагалзаан аян кирген сөстөрни домакка шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Төрээн черинге ынак болуру, ону камнап, кадагалаары. Метапредметтиг: Орус дылда кылыг сөзүнүң хевирлери-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: кылыг сөзүн сайгарып билир.</p>	Дүрүмнерни катаптаар		
Домактың ийиги черге кежигүннери	Чаа тема тайылбыры	1	<p>Домактың ийиги черге кежигүннерин шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: домакты үлегер ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: ийиги черге кежигүннерни сайгарып билир.</p>	Арын 205, мерг 97 Дүрүмнү номчуур		
Немелде	Чаа тема тайылбыры	1	<p>Немелдениң хевирлери. Бот-тускайлаң: Дылдың онзагай хевирлеринче кичээнгейни угландыраары</p> <p>Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелгени кылыр.</p> <p>Предметтиг: немелделерни шын тодарадып өөренир.</p>	Арын 208, мерг 103 Дүрүмнү номчуур		
Тодарадылга	Чаа тема тайылбыры	1	<p>Тодарадылганы шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: Белүктеп база эжеш ажилдаарыңга чаңчыгар. Предметтиг:</p>	Арын 211, мерг 109 Дүрүмнү номчуур		

			тодарадылгаларны шын тодарадып өөренир.			
Капсырылга	Чаа тема тайылбыры	1	Капсырылганы шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Номчулгага сундулуг болуру. Метапредметтиг: Орус дылдың дүрүмнери-биле деңнелге чорудуп, ылгалдарын тодарадыр. Предметтиг: капсырылгаларны шын тодарадып өөренир.	Арын 212, мерг 113 Дүрүмнү номчуур		
Капсырылгага быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Капсырылганы шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: схемалар-биле ажылдап билири. Предметтиг: капсырылгаларны шын тодарадып өөренир.	Арын 213, мерг 114 Дүрүмнү номчуур		
Байдалдар	Чаа тема тайылбыры	1	Байдалдарны шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: схемалар-биле ажылдап билирри. Предметтиг: байдалдарның бөлүктерин шын тодарадып билири.	Арын 216, мерг 120 Дүрүмнү номчуур		
Байдалдарга быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Байдалдарның бөлүктерин шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билеринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажылдаарына өөренир.	Арын 217, мерг 121 Дүрүмнү номчуур		
Домактың ийиги черге кежигүннеринге катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Ийиги черге кезигүннерни шын ажыглап, тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: дүрүмнерни деңнеп билири. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылганы кылып билири.	Дүрүмнерни катаптаар		

Диктант «Суг бажы дагыры» арын 134	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бойдуска хумагалыг болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Дүрүмнерни катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажылдаарынга өөренир.	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары		
III-ку улдуң (30 шак)						
Деңнелгелиг бөлүглел болгаш аңаа биче сек салыры	Чаа тема тайылбыры	1	Деңнелгелиг бөлүглелди шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Малчын кижиниң ажылын хүдүлөп билири. Метапредметтиг: Сөстү ийи дылга деңге сайгарып, деңнелге чорудар. Предметтиг: домактарга сайгарылгалар кылыр.	Арын 219, мерг 125 Дүрүмнү номчуур		
Деңнелгелиг бөлүглелге катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Деңнелгелиг бөлүглелге бижик демдектерин шын салып билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: домактарга сайгарылгалар кылыр.	Арын 217, айтырыгларга харыылаар		
Синтаксистиг сайгарылга	Сайгарылга кичээл	1	Домакты кежигүннер аайы-биле салып билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сайгарылга кылып билири.	Бердинген домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр		

Практикум кичээл	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домакка алган билиглерины быжыглап катаптаары. Бот-тускайлаң: Янзы-бүрү мергежилдерни хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Орус дылдан сөстөрни тыва дылче очулдуар. Схемалар ёзугаар сөстөр чогаадыр. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.	Өөрөнгө чогаалдарын катаптаары		
Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактар						
Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактар дугайында ниити билиг	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактарны шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Оюннүң амыдыралга салдарын үнелээри. Метапредметтиг: Ребустарда сөстөрни тывар, темалыг бөлүүн тодарадыр. Таблицаалар-биле ажилдаар. Предметтиг: чаңгыс чугула кежигүңнүг домактар дугайында билири.	Арын 222, мерг 131 Дүрүмнү номчуур		
Тодаргай арынныг домак	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Оюннүң амыдыралга салдарын үнелээри. Метапредметтиг: Ребустарда нарын сөстөрни тывар, темалыг бөлүүн тодарадыр. Таблицаалар-биле ажилдаар. Предметтиг: тодаргай арынныг домактарны тургузуп, чугаага ажыглап билер.	Дүрүмнү доктаадыр		
Тодаргай арынныг домак	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Төрээн дылын хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Орус дылда кежигүңнер-биле деңнээр, аттарын очулдуар. Предметтиг: тодаргай арынныг домактарны тургузуп, чугаага ажыглап билер.	Арын 224, мерг 135 Дүрүмнү номчуур		

Тодаргай эвес арынныг домак	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Төрээн дылын хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Орус дылда чугаа кезектери-биле деңнээр, аттарын очулдурар. Предметтиг: тодаргай эвес арынныг домактарны тургузуп, чугаага ажыглап билир.	Дүрүмнү доктаадыр		
Тодаргай эвес арынныг домактарга быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Чоннуң культуразынга ынак болуру. Метапредметтиг: Делегей кандыг сураглыг музейлер билирин чугаалаар. Предметтиг: тодаргай эвес арынныг домактарны тургузуп, чугаага ажыглап билир.	Арын 227, мерг 141 Дүрүмнү номчуур		
Арын чок домактар	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Чоннуң культуразынга ынак болуру. Метапредметтиг: Делегейде кандыг сураглыг музейлер билирин чугаалаар. Предметтиг: арын чок домактарны тургузуп, чугаага ажыглап билир.	Дүрүмнү доктаадыр		
Арын чок домактарга катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Чоннуң культуразынга ынак болуру. Метапредметтиг: Делегей кандыг сураглыг музейлер билирин чугаалаар. Предметтиг: арын чок домактарны тургузуп, чугаага ажыглап билир.	Арын 229, мерг 148 Дүрүмнү номчуур		
Ат домактары	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Эш-өөрү-биле эп-найыралдыг болуру. Метапредметтиг: Океаннар,	Дүрүмнү доктаадыр		

			далайлар аттары бижиир. Предметтиг: ат домактарын тургузуп, чугаага ажыглап билир.			
Ат домактарына быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактың янзызын шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Эш-өөрү-биле эп-найыралдыг болуру. Метапредметтиг: Океаннар, далайлар аттары бижиир. Предметтиг: ат домактарын тургузуп, чугаага ажыглап билир.	Арын 232, мерг 153 Дүрүмнү номчуур		
Чаңгыс составтыг домактарга катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын чорудуп билири. Бот-тускайлаң: Төрел аттарны чугаазына ажыгап билири. Метапредметтиг: Мал төлдериниң аттарын орус дылче очулдуар. Предметтиг: чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.	Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары		
Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы «Эжишкилер найыралы»	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Төрел аттарны чугаазына ажыгап билири. Метапредметтиг: Мал төлдериниң аттарын орус дылче очулдуар. Предметтиг: харылзаалыг чугаа тургузуп билири.	Дүрүмнерни катаптаар		
Долу болгаш долу эвес домактар						
Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг	Чаа тема тайылбыры	1	Долу болгаш долу эвес домактарны ышн тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Күш-ажылга ынак болуру. Метапредметтиг: схемалар-биле ажылдаар. Предметтиг: долу болгаш долу эвес уткалыг домактарны тайылбырлаар.	5 долу эвес уткалыг домак чогаадыр		
Долу болгаш долу эвес домактарга	Быжыглаашкын	1	Долу болгаш долу эвес домактарның синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып билири. Бот-тускайлаң:	Арын 235, мерг 159 Дүрүмнү		

быжыглаашкын	кичээл		Бойдуска ынак , аңаа хумагалыг болуру. Метапредметтиг: Чүрук-биле ажылдаар. Хем, сугнуң кижиге ажык-дузазын чугаалаар. Предметтиг: долу болгаш долу эвес уткалыг домактарны тайылбырлаар.	номчуур		
Домак сөстөр	Чаа тема тайылбыры	1	Домак сөстөрни шын тодарадып, сайгарып билири. Бот-тускайлаң: Чурттап турар оран-савазынга камныг. Аңаа ынак болуру. Метапредметтиг: Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: домак сөстөрни чугаага шын ажыглап билири.	Арын 238, мерг 165 Дүрүмнү номчуур		
Практикум кичээл «Долу болгаш долу эвес домактар»	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөс каттыжыышкыны болгаш домакка алган билиглерин быжыглап катаптаары. Бот-тускайлаң: Тараага хумагалыг болуп, ону үнелеп билири. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: алган билиглерин шын ажыглап билири.	Өөрөнгөн чогаалдарын катаптаары		
Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар						
Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар дугайында билиг	Чаа тема тайылбыры	1	Санай адаан сөстөр болгаш аңаа бижик демдектерин салыры. Бот-тускайлаң: Чонунуң төөгүзүн, эрткен оруун билир болуру. Метапредметтиг: Тывызыктар харыызы чуруур. Предметтиг: чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар сайгарып билир.	Арын 240, мерг 169 Дүрүмнү номчуур		
Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар дугайында билиг	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарны шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Куштарга ынак болуру. Метапредметтиг: Бодунуң школаже кээр оруунуң маршрутун чугаалаар. Предметтиг: чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар сайгарып билир.	Арын 240, мерг 170 Дүрүмнү номчуур		

Каттыштырар аялга (интонация) дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер	Чаа тема тайылбыры	1	Интонация дузазы-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерге бижик демдектерин салыры. Бот-тускайлаң: Куштарга ынак болуру. Метапредметтиг: Бодунуң школаже кээр оруунуң маршрутун чугаалаар. Предметтиг: чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар сайгарып билир.	Каттыштырар аялга дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер кирген 5 домак чогаадыр		
Каттыштырар аялга (интонация) дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннерге быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Интонация дузазы-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерге бижик демдектерин салыры. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар сайгарып билир.	Арын 244, мерг 178 Дүрүмнү номчуур		
Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс аймак кежигүннерниң аразынга эвилелдерниң янзылары. Бот-тускайлаң: Чылгы малга ынак, аңаа кичээнгейлиг болуру. Метапредметтиг: Схемалар-биле ажилдаар. Предметтиг: эвилелдер дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннерни тургузуп билир	Арын 248, мерг 186 Дүрүмнү номчуур		
Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннерге быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	чаңгыс аймак кежигүннерниң аразынга эвилелдерниң янзылары аайы-биле бижик демдектерин салыры. Бот-тускайлаң: Чылгы малга ынак, аңаа кичээнгейлиг болуру. Метапредметтиг: Схемалар-биле ажилдаар. Предметтиг: эвилелдер дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннерни тургузуп билир	Арын 249, мерг 187 Дүрүмнү номчуур		
Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Номнуң эртем-билиг чедип алырынга ажыктыын билир болуру. Метапредметтиг: Орус дыл-	Арын 251, мерг 192 (I). Дүрүмнү номчуур		

			биле деңнелге кылыр. Предметтиг: чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны шын тодарадыры			
Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларның аразына бижик демдектерин салыры. Бот-тускайлаң: Номнуң эртем-билиг чедип алырына ажыктыын билир болуру. Метапредметтиг: Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны шын тодарадыры	Арын 251, мерг 192 (II). Дүрүмнү номчуур		
Чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстери	Чаа тема тайылбыры	1	Чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстери шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Төрээн черинге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөс каттыжыышкынарнын орус дылче очулдуруп. Предметтиг: чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстери шын тодарадып билири.	Арын 254, мерг 197 Дүрүмнү номчуур		
Диктант «Ховуну шинчилээри» арын 138	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырына ажыглап билири. Бот-тускайлаң: төрээн черинге ынак болуруна чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Арын 263, айтырылгаларга харыылаар		
Частырылгалар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Алган билиглерин практика кырына ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чүрүмүн сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлегер ёзуугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: билиглерин ажыглап билири.	Бижик демдектерин катаптаар		
Адалгаларлыг, кирилде сөстери болгаш кирилде домактарлыг домактар						

IV-кү үлдүң (24 шак)

Чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстөринге быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстөринге бижик демдектерин шын салыры. Бот-тускайлаң: Номнүң эртем-билиг чедип алырынга ажыктыын билир болуру. Метапредметтиг: Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстөрин шын тодарадып билири.	Арын 254, айтырырларга харыылаар.		
Адалга	Чаа тема тайылбыры	1	Чугааны дыңнаар кижиниң адын илередир сөс. Бот-тускайлаң: Төрээн черинге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөс каттыжыышкыннарын орус дылче очулдурар. Предметтиг: адалганы шын тодарадып, бижимел чугаага шын ажыглаары.	Арын 258, мерг 203 Дүрүмнү номчуур		
Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар	Чаа тема тайылбыры	1	Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарны шын тодарадып билири. Бот-тускайлаң: Чараш аажы-чаңныг болуру. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажилдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: бижимел чугаага кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарны ажыглап билири.	Арын 262, мерг 210 Дүрүмнү номчуур		
Адалга, кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарга быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарга бижик демдектерин шын салып билири. Бот-тускайлаң: Төрээн черинге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөс каттыжыышкыннарын орус дылче очулдурар. Предметтиг: бижимел чугаага кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарны ажыглап билири.	Арын 262, мерг 211 Дүрүмнү номчуур		
Адалгаларлыг, кирилде сөстөрлиг	Быжыглаашкын кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун	Өөрөнгө чүүлдерин		

болгаш кирилде домактарлыг домактарга катаптаашкын			сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлгере ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: адалгаларлыг, кирилде сөстерлиг болгаш кирилде домактарлыг домактарны ажыглап билири	катаптаар		
Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы «Эң солун ном»	Быжыглаашкын кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Чараш аажы-чаңныг болуру. Метапредметтиг: Бөлүктеп база эжеш ажилдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: харылзаалыг чугаа тургузуп билири.	Өөрөнгө чүүлдерин катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлгөр ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: билиглерин ажыглап билири.	Бижик демдектерин катаптаар		
Чылда өөрөнгө чүүлдерин катаптаары						
Сөс каттыжышкыны	Быжыглаашкын кичээл	1	Сөс каттыжышкыннарын шын сайгарып билири. Бот-тускайлаң: Төрөөн чериниң төөгүзүнге сонуургалдыг болуру. Метапредметтиг: схемалар аайы-биле сөс каттыжышкыннары тургузары. Предметтиг: домак иштинден сөс каттыжышкыннарын тургузары.	Арын 264, мерг 213 Дүрүмнү номчуур		
Домак	Быжыглаашкын кичээл	1	Синтаксистиг сайгарылганы шын кылып билири. Бот-тускайлаң: Күш-культурага ынак болуру. Метапредметтиг: домак сайгарар. Предметтиг: алган билиглерин системажыдары.	Арын 265, мерг 216 Дүрүмнү номчуур		

Ийи чугула кежигүннүг домактар	Быжыглаашкын кичээл	1	Синтаксистиг сайгарылганы шын кылып билири. Бот-тускайлаң: Күш-культурага ынак болуру. Метапредметтиг: схемалар-биле домактар тургузары. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.	Арын 269, мерг 266 Дүрүмнү номчуур		
Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар	Быжыглаашкын кичээл	1	Синтаксистиг сайгарылганы шын кылып билири. Бот-тускайлаң: Күш-культурага ынак болуру. Метапредметтиг: схемалар-биле домактар тургузары. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.	Арын 269, мерг 225 Дүрүмнү номчуур		
Долу болгаш долу эвес домактар	Быжыглаашкын кичээл	1	Синтаксистиг сайгарылганы шын кылып билири. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге сонуургалдыг болуру. Метапредметтиг: Чижекте частырыгны тыпкаш, эдип билир. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.			
Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар	Быжыглаашкын кичээл	1	Синтаксистиг сайгарылганы шын кылып билири. Бот-тускайлаң: Өөредилеге сундулуг болуру. Метапредметтиг: бижээн чижекте частырыгны тыпкаш, эдип билир. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.	Арын 271, мерг 230 (I,II). Дүрүмнү номчуур		
Адалгаларлыг, кирилде сөстөрлиг болгаш кирилде домактарлыг домактар	Быжыглаашкын кичээл	1	Синтаксистиг сайгарылганы шын кылып билири. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.	Арын 273, мерг 235 Дүрүмнү номчуур		
Харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы «Интернеттиң ажыы	Быжыглаашкын кичээл	1	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарны чугаага ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Тыва улустуң ыдык саннарын билири.	Дүрүмнерни катаптаар		

бар бе?»			Метапредметтиг: Чылдың айларын тыва улустуң адап чорааны-биле сактып алыр. Предметтиг: харылзаалыг чугаа тургузуп билир.			
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Ниити кылган частырыгларынга доктаап, сайгарып катаптаар. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлгере ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: Сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазын чорудар.	Өөрөнгөн темаларын катаптаар		
Синтаксис. Домак	Сайгарылга кичээл	1	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылганы күүседип билири. Бот-тускайлаң: Тыва улустуң ыдык саннарын билири. Метапредметтиг: Чылдың айларын тыва улустуң адап чорааны-биле сактып алыр. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.	Дүрүмнерни катаптаар		
Синтаксис. Домак	Сайгарылга кичээл	1	Ийи чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылып билири. Бот-тускайлаң: Сан аттарын чугаага шын ажыглап билири. Метапредметтиг: Айыткан шак үени тыва болгаш орус дылдарга номчуур. Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып билири.	Домактарны сайгарар		
Синтаксис. Домак сөстөр	Катаптаашкын кичээл	1	Домак сөстөрни сөзүглелден тып билири. Бот-тускайлаң: Сан аттарын чугаага шын ажыглап билири. Метапредметтиг: Айыткан шак үени тыва болгаш орус дылдарга номчуур. Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: синтаксистиг сайгарылга кылып	Бижик демдектерин катаптаар		

			билири.			
Диктант «Дусчулар»	Хыналда кичээл	1	Диктант дузазы-биле алган билиглерин хынаар. Бот-тускайлаң: төрөөн черинге ынак болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Дүрүмнерни катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	Ниити кылган частырыгларынга доктаап, сайгарып катаптаар. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлгере ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: Сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазын чорудар.	Мерг.238		
Кичээл зачет	Хыналда кичээл	1	Өөрөнгөн билиглерин айтырыглар дузазы-биле хынаар. Бот-тускайлаң: Чараш аажы-чаңныг болуру. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Өөренип алгаш чүүлдерин катаптап, быжыглаары.	Дүрүмнерни катаптаар		
Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерни катаптаар	Сайгарылга кичээл	1	Синтаксистиг сайгарылганы шын кылып билири. Бот-тускайлаң: Улуг улусту хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Грамматиктиг сайгарылгалар кылыр. Айтырыгларга харыылаар.	Бижик демдектерин катаптар		
Түңнел кичээл	Катаптаашкын	1	Өөрөнгөн билиглерин сактып чугаалажыр. Бот-тускайлаң: Улуг улусту хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Грамматиктиг сайгарылгалар кылыр. Айтырыгларга харыылаар.			

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

Чаңгыс авторлуг номнар

Доржу М.Д. Бай-Тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка. Кызыл: ТывНУЧ, 2002. – 170 ар.

Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл, 2002. – 267 ар.

Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывНУЧ, 1987. – 58 ар.

Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. – Кызыл: ТывНУЧ, 2003. – 151 ар.

Ийи болгаш оон-даа хөй авторлуг номнар

Доржу М.Ч., Бичелдей К.Б. Тыва чугаа культуразының чугула айтырыглары. Кызыл, ТывНУЧ, 1989. – 24 ар.

Монгуш Д.А., Ойдан-оол А.К. Методиктиг сүмелер. 5-9 класстарның «Тыва дыл» ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 150 ар.

Ойдан-оол А.К. Ооржак М.Ч. Ооржак С.-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, 2003. – 245 ар.

Ойдан-оол А.К. Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004. – 171 ар.

Словарьлар:

А.Пальмбах, Л.Чадамба, С.Сарыг-оол. Орус-тыва словарь. – Москва, 1953. – 703 ар.

Делгер-оол А.К., Дирчин Б.Д. Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Новосибирск: Наука, 2011. – 795 ар.

Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. – Москва: Русский язык, 1980. – 319 ар.

Монгуш Д.Б. Тыва дылдың орфографтыг словары. – Кызыл, 1967. 422 ар.

Ожегов С.И. Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений/Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М:ООО «ИТИ Технологии», 2008. – 944 стр.

Ондар Б.К.Топонимический словарь Тувы. – Кызыл: ТКИ, 2007. – 550 ар.

Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. Кызыл, 1976.

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;

- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- тыва дыл кичээлдеринге ажыглаар таблицалар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

АУДИОВИДЕО БИЖИДИЛГЕЛЕР

Г.Д.Сундуй, Шаалы А.С. Улусчу ужурлар. 5-6 класс (электроннуг өөредилгелиг үндүрүлгө). Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызының өөредилге методиктиг чөвүлели чөпшээрээн. Кызыл – 2008.

ИНТЕРНЕТ КУРЛАВЫРЫ

www.tuva.asia

www.tuvaonline.ru

tigi.tuva.ru

uryanhayn.com

tuvacheleesh.ru

tuvadyl.ru

tosertine.tuva.ru